

Geliş Tarihi / Received Date
22.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date
22.04.2023

Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Yayılmacılık Politikası: Afganistan Örneği¹

*The Expansionist Policy of The Union of Soviet Socialist Republics During the Cold
War Period: The Case of Afghanistan*

Hakan YILMAZ²

Öz

Soğuk Savaş Dönemi, İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak amacıyla Doğu ve Batı Blokları arasında yaşanan hâkimiyet mücadelelerini kapsamaktadır. Bu dönemde her iki blok arasında yaşanan rekabet, sıcak çatışmaya varmamış ve yeni uluslararası düzen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) başı çektiği blokların bu döneme ilişkin politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. SSCB bu dönemde yayılmacılık politikasını uygulamış ve Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok alanı işgal etmiştir. Bu dönemde SSCB'nin işgal ettiği bölgelerin jeopolitik açıdan büyük bir önemi haizdir. Çalışmada ele alınan Afganistan örneği, sahip olduğu jeopolitik konum nedeniyle tarihte birçok güç mücadelesine sahne olmuştur. Soğuk Savaş Dönemi'ne gelindiğinde dünyanın iki büyük süper gücü olan ABD ve SSCB, Afganistan toprakları ile yakından ilgilenmiş ve bu topraklarda hâkimiyet kurmak için büyük bir rekabete girişmişlerdir. Bu rekabet mücadeleleri, 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada, Soğuk Savaş Dönemi'nin temel dinamikleri ve SSCB'nin yayılmacılık politikası çerçevesinde 1979 yılında gerçekleşen Afganistan'ın işgali konusu incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, soğuk savaş dönemi, SSCB, yayılmacılık.

Abstract

The Cold War Period covers the struggle for dominance between the Eastern and Western Blocs in order to fill the power vacuum that emerged in the international system after the end of the Second World War. In this period, the competition between the two blocs did not lead to a hot conflict and the new international order was shaped within the framework of the policies of the blocs led by the United States of America (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). In this period, the USSR implemented its expansionist policy and occupied many

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Ayten Sezer Arıç danışmanlığında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü bünyesinde yürütülen "Soğuk Savaş Dönemi'nde Jeopolitik: Türkiye ve Afganistan Örnekleri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, E-mail: hakan-yilmaz@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1417-6782.

areas, especially Eastern European countries. The regions occupied by the USSR in this period are of great geopolitical importance. The case of Afghanistan, which is discussed in this study, has been the scene of many power struggles in history due to its geopolitical position. During the Cold War Period, the two great superpowers of the world, the USA and the USSR, were closely interested in the territory of Afghanistan and engaged in a great rivalry to establish dominance in these lands. These competitive struggles resulted in the USSR's invasion of Afghanistan in 1979. This study analyses the invasion of Afghanistan in 1979 within the framework of the basic dynamics of the Cold War and the USSR's expansionist policy.

Keywords: Afghanistan, cold war period, USSR, expansionism.

Giriş

20'nci yüzyıla damgasını vuran ve insanlık tarihi açısından birçok yıkımı beraberinde getiren iki büyük dünya savaşı, birçok imparatorluğun yıkılmasına ve bunların bakiyesi olarak birçok devletin kurulmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı neticesinde Milletler Cemiyeti çerçevesinde oluşturulmak istenen yeni uluslararası düzen fikri iflas etmiş ve savaşın bıraktığı yıkıcı tahribatın da etkisiyle İkinci Dünya Savaşı'na giden süreç başlamıştır.³ İkinci Dünya Savaşı neticesinde hem ekonomik hem de insani olarak büyük bir yıkım gerçekleşmiştir. Milyonlarca insanın hayatını kaybettiği savaşta yine milyonlarca insan ekonomik ve siyasi birçok sıkıntıyı üstlenmek durumunda kalmışlardır. Savaş sonrasında bozulan uluslararası sistem, savaşın galiplerinin öncülüğünde yeniden şekillendirilmek istenmiştir. Savaşın galipleri olarak uluslararası sahnede yer alan ülkelerden biri olan ABD, Batı Blokunun temsilciliğini üstlenmiş, bir diğeri olan SSCB ise Doğu Blokunun temsilciliğini yerine getirmiştir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler iki büyük dünya savaşında yaşanan acı tecrübelerin de etkisiyle sıcak çatışmalardan kaçınmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Özellikle ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında kullandığı atom bombaları, Soğuk Savaş Dönemi siyasi atmosferinin şekillenmesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.⁴ SSCB, Soğuk Savaş Dönemi'nde yayılmacı bir dış politika anlayışı benimseyerek Almanya'nın bıraktığı boşluğu doldurmak istemiştir. SSCB'nin yayılmacı politikalarına karşı ABD, çevreleme politikası benimsemiş ve SSCB'nin hem fiziki hem de ideolojik olarak yayılmasının önüne geçmek istemiştir. Yine bu dönemde ittifaklar sistemi gündeme gelmiş ve Batı Bloğu NATO şemsiyesi altında bir araya gelerek Sovyet tehdidinden kaçınmayı amaçlamıştır. Aynı dönemde SSCB'nin nüfuz ettiği ülkeler de Varşova Paktı'nı kurmuş ve bu ülkeler hem askeri hem de siyasi olarak bir arada toplanmışlardır. Sovyetlerin yayılmacılık politikalarının gerçekleştiği ülkeler incelendiğinde bu ülkelerin jeopolitik açıdan önemli sahalarda yer aldığı görülmektedir. Bu çerçevede, Doğu ve Batı blokları arasında yaşanan rekabet mücadelelerinin seyrinin belirlenmesinde jeopolitik faktörlerin de önemli bir yerinin olduğu göze çarpmaktadır. Mackinder'in "Kara Hâkimiyet Teorisi"⁵ ve Spykman'ın "Kenar Kuşak Teorisi"⁶ özellikle bu dönemde gerçekleşen hâkimiyet mücadelelerinin

³ İkinci Dünya Savaşı'nın kökenlerine ilişkin olarak bkz. A.J.P. Taylor, İkinci Dünya Savaşının Kökenleri, Çev. Hakan Abacı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2015.

⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Richard Rhodes, The Making Of The Atomic Bomb, 25th, New York, Anniversary Edition, 2012.

⁵ Kara Hâkimiyet Teorisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Halford Mackinder, Tarihin Coğrafi Kalbi, Çev. Kadir Yılmaz, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2013.

⁶ Kenar Kuşak Teorisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nicholas John Spykman, Coğrafya ve Dış Politika – Kenar Kuşak Teorisi, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2020.

izlediği yol haritasının oluşumunda büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Güney ve Orta Asya'nın stratejik bir konumunda yer alan Afganistan toprakları Soğuk Savaş Dönemi'nde her iki süper gücün hâkimiyet mücadelesine giriştiği önemli alanlardan biri olmuştur. Tarihte birçok büyük devletin işgaline maruz kalan Afganistan, Soğuk Savaş Dönemi'nde hem ABD hem de SSCB tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. SSCB, 1979 yılında gerçekleştirdiği işgal öncesinde diğer ülkelerde uyguladığı gibi komünist rejimlerin iktidara gelmesi yönünde politikalar izlemiş ve Afganistan'da komünist rejimin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, ülkedeki iktidarın yardım talep ettiğini öne sürerek Afganistan topraklarını işgal etmiştir. Yaşanan işgal neticesinde birçok sivil ve asker hayatını kaybetmiş ve Afganistan'da yaşanan siyasi istikrarsızlık ortamı daha da derinleşmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi, veri toplama tekniği olarak doküman analizine dayanmaktadır. Doküman analizi, araştırılması amaçlanan konuyla ilgili yazılı materyallerin incelenmesini içermektedir. Araştırma konusu ile ilgili olarak başta akademisyenler, gazeteciler ve araştırmacılar tarafından derlenmiş, hazırlanmış ve yayınlanmış kitaplar, makaleler, raporlar, haberler, yorumlar gibi verilerden yararlanılmıştır. Döneme ilişkin belgelerin çalışmaya ışık tutması amacıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi, ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) arşivinden yararlanılmıştır.

Soğuk Savaş'ın Kökenleri

Soğuk Savaş Dönemi, 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, dönemin iki büyük süper gücü olan ABD ile SSCB arasında gerçekleşen siyasi, ekonomik ve askeri rekabet dönemini ifade etmek için kullanılmaktadır. Soğuk Savaş kavramı İngiliz yazar George Orwell tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu kavram ilk kez Orwell'in "You and the Atomic Bomb" isimli makalesinde yer almıştır.⁷ Soğuk Savaşın ortaya çıkmasına neden olan askeri, ekonomik ve siyasal birçok neden bulunmaktadır. Telli 'ye göre Soğuk Savaş da bir savaştır, çünkü savaşta esas unsur askeri zaferden çok siyasi hedeftir (Telli, 1998: 19). Doğu ve Batı bloklarını temsil eden her iki kutup arasında yaşanan küresel hâkimiyet mücadeleleri, küresel sistemde Soğuk Savaş olarak adlandırılmıştır.⁸ Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzenin tesis edilmesi için kurulan Milletler Cemiyeti sisteminin dönemin ihtiyaçlarını karşılamaması nedeniyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozulan uluslararası siyasi ortamın yeniden tesis edilmesi için Yalta Konferansı toplanmıştır. Yalta Konferansı'nda ABD, İngiltere ve SSCB'nin katılımıyla Avrupa'nın ve dünya düzeninin yeniden şekillenmesi amacıyla çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi'nde⁹ yer alan 29 Mayıs 1945 tarihli bir belgede (DBA Belge No: 571.35017.138226.9)¹⁰, Moskova'da çıkan Pravda Gazetesi'nde yer alan bir habere atıf yapılarak, Yalta Konferansı kararlarının Hitler Müdafilerini sarstığı ve Hitler Almanyasının hezimetinin İngiltere'nin de

⁷ Detaylı bilgi için bkz. George Orwell, "You and Atomic Bomb", Tribune, 19 October 1945, https://orwell.ru/library/articles/ABomb/english/e_abomb (Erişim Tarihi 09 Mart 2023).

⁸ Soğuk Savaş Dönemi'nin kökenlerine ilişkin olarak çağdaş Avrupa tarihini yaratan başlıca dinamiklerinin incelendiği kaynak için bkz. Stephan J. Lee, Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2004.

⁹ Buradan itibaren Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi "DBA" olarak adlandırılacaktır.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. ABD, İngiltere, SSCB Devlet Bakanlarının bir araya geldikleri 4-11 Şubat 1945 tarihli Yalta Konferansı'nın sonuçlarına dair protokol.

hezimeti olacağı görüşünün Hitler müdafileri tarafından öfkeyle karşılandığı ifade edilmektedir. Yalta Konferansı'nda alınan kararların Almanya'nın destekçileri arasında büyük bir öfkeyle karşılandığı anlaşılmaktadır. Konferansta alınan kararlar arasında yer alan Almanya'nın doğusunun SSCB tarafından işgal edilmesi maddesi¹¹, SSCB'nin sonraki yıllarda uygulayacağı yayılmacılık politikasına zemin teşkil etmiştir. Ayrıca bu konferansla birlikte, uluslararası düzenin tesis edilmesi ve gelecek dönemde yaşanması muhtemel büyük savaşların önlenmesi amacıyla Birleşmiş Milletler'in kurulma sürecine zemin hazırlanmıştır.¹² Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde yer alan 17 Şubat 1945 tarihli belgeye göre Yalta Konferansında ABD, İngiltere, Rusya ve İngiltere arasında mutabakata varılan konular aşağıda yer almaktadır:

1. Şarki Prusya¹³ tamamen Polonya'ya terk edilecektir.
2. Sovyet Rusya Yukarı Silezya'yı¹⁴ alacaktır.
3. İngiltere Rhur Madeni Havzasının¹⁵ bir kısmını iktisap edecektir.
4. Fransa Rhur ve Romanya'nın kontrolüne iştirak edecek fakat herhangi bir sınai mıntıkanın kontrolünü yalnız başına deruhte etmeyecektir.
5. Rusya, İngiltere ve Amerika ve ağılebi ihtimal bilcümle Alman sanayi müessesatını¹⁶ beynelmileltireceklerdir.
6. Alman sivil tayyareciliği dâhil olmak üzere her türlü tayyarecilikle iştilgal etmek hakkından mahrum edilecektir. Ticaret filosu bulundurup bulundurmayaacağı henüz kat'i olarak tesbit edilmemiştir. Murakıp devletler, Almanya'nın diğer devletlerle normal münasebete girişebilmesi için sulh akidelerine uygun olarak kâfi derecede tekemmül gösterdiğine kanaat getirerek daha evvel kendisine istiklalini iade (eksik) muvafık görmezler ise bu şerait 55 sene yeni gelecek asır başına kadar imtidat¹⁷ ettirilecektir (DBA Belge No: 539.328843.320819.0).

SSCB'nin Yalta Konferansı sonrasında Almanya'nın doğusunu işgal etmesi ve ilerleyen süreçte özellikle Doğu Avrupa'da komünist rejimleri desteklemesi, savaş nedeniyle bozulan uluslararası sistemin seyrini yeniden belirlemiştir. Sovyetlerin Doğu Avrupa'da hâkimiyet alanını genişletmesiyle birlikte durumdan rahatsız olan Batı Bloku ülkeleri ABD öncülüğünde SSCB'nin engellenmesi amacıyla çeşitli politikalar geliştirmişlerdir. Bu politikaların çekirdeğini ABD Dışişleri Bakanlığı mensubu olan Kennan'ın Çevreleme Politikası oluşturmaktadır. Kennan, yayınladığı makalede Sovyet tehdidinin azaltılması için Sovyetlerin çevrelenmesi gerektiği görüşünü dile getirmiştir.

“Bu koşullar altında, Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasının ana unsurunun, Rusya'nın yayılmacı eğilimlerinin uzun vadeli, sabırlı ancak kararlı ve dikkatli bir şekilde kontrol altına alınması olması gerektiği açıktır. Bununla

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. DBA Belge No: 539.328843.320819.0.

¹² Konferansta alınan kararların tam metni için bkz. DBA Belge No: 502.22130.95709.1.

¹³ Alman Devleti'ne verilen isimdir.

¹⁴ Almanya'nın doğusunda yer alan bir bölgedir.

¹⁵ Almanya'nın Kuzey Ren-Vestfalya bölgesinde yer almaktadır.

¹⁶ Müesse kelimesinin çoğulu olarak kullanılmıştır.

¹⁷ İmtidat uzatma anlamında kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, “imtidat”, <https://www.luggat.com/imtidat/1/1> (Erişim Tarihi 20 Mart 2023).

birlikte, böyle bir politikanın, tehditler, kabadayılık ya da gereksiz sertlik jestleri gibi dışa dönük yapmacıklıklarla hiçbir ilgisi olmadığını belirtmek önemlidir.” (Kennan, 1947: 566)

Yine bu çerçevede, ABD Başkanı Harry S. Truman 1947 yılında komünizm tehlikesi altında olan Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak desteklenmesi amacıyla Truman Doktrinini ilan etmiştir (National Archives, 2022). Bu doktrin sayesinde yoğun bir şekilde Sovyet tehdidinde maruz kalan Avrupa ülkelerinin yanı sıra Türkiye ve Yunanistan’da Sovyet etkisinden korunmak istenmiştir. Truman Doktrininin özünde Kennan’ın çevreleme politikası yer almaktadır.

1947 yılında ABD’nin Truman Doktrinini ilan etmesine müteakip savaş nedeniyle tahrip olan Batı Avrupa’nın yeniden inşasına yardımcı olmak amacıyla 1948 yılında Marshall Planı yürürlüğe konulmuştur. Marshall Planı sayesinde Batı Avrupa’ya büyük bir ekonomik yardım programı başlatılmış ve bu ülkeler ekonomik yönden desteklenerek Sovyet tehdidinden ve dolayısıyla komünizm tehdidinden uzaklaştırılmak istenmiştir. Marshall Planı sayesinde Batı Avrupa ülkelerinin yanı sıra Türkiye ve Yunanistan gibi birçok ülkeye maddi destek sağlanmıştır¹⁸ (BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5). Sovyetler Birliği’nin yayılcı politikalarına karşı geliştirilen bu ekonomik paketler SSCB tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve SSCB’nin saldırgan politikaları daha da şiddetlenmiştir.

Sovyetlerin yayılcılık politikası Soğuk Savaş Dönemi’nin temel dinamiklerini belirleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi’nde yer alan 25 Nisan 1953 tarihli bir belgede, SSCB’nin Soğuk Savaş siyaseti ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

“İkinci Cihan harbini müteakip Sovyetlerin takındıkları durum her gün bir kat daha menfi inkişaflarla¹⁹ tam bir tehdit manzarası arz eder hale gelmiş olmasa idi bütün noksanlarına rağmen bugün bir realite olan Garp tesianüdü²⁰ teessüs edemez ve hasis rekabetler Garp Devletlerini en hayati kabiliyetlerinde aşındırır giderdi. Tarihin nasıl muhakeme edeceği bilinmez. Fakat 1945 den beri devam edegelen Sovyet siyaseti ve taktiği bugünkü görüşle bir hata olarak göze çarpıyor. Onların kanaati tahakkuk etmiş olsa idi Amerika da ezici bir iktisadi buhran bugüne kadar kopmuş olmak, Avrupa iktisadiyatı çoktan çökmüş bulunmak ve arada tesisine çalışılan bağlar bir zamandan beri çözülmüş olmak lazım gelirdi.” (DBA Belge No: 525.38560.155842.1)

Başlangıçta Doğu Avrupa ülkelerinin işgali ve komünist rejimlerin desteklenmesi şeklinde cereyan eden yayılcılık politikası, ilerleyen yıllarda artan küresel rekabet ve jeopolitik koşullar nedeniyle dünyanın birçok bölgesinde ABD ve SSCB’nin hâkimiyet mücadelelerini genişletme çabasına neden olmuştur. Bu çabaların sahne olduğu önemli alanlardan birini Kore Savaşı oluşturmaktadır (Akpınar, 2020: 1638). SSCB bu dönemde Kuzey Kore’yi desteklemiş ve Güney Kore’yi işgal etmelerine destek vermiştir. ABD öncülüğündeki Batı Bloku ülkeleri ise Güney Kore’yi destekleme konusunda politika geliştirmişlerdir. Bu açıdan Doğu ve Batı Bloklarının ilk kez askeri olarak karşı karşıya geldiği bu savaş, doğrudan her iki blok arasında sıcak çatışma ihtimalini arttırdığı için Soğuk Savaş Dönemi’nin seyrini belirleyen önemli

¹⁸ Buradan itibaren Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi “BCA” olarak adlandırılacaktır.

¹⁹ İnkişaf kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde gelişme, gelişim olarak yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “İnkişaf” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 19 Mart 2023).

²⁰ Tesanüd yardımlaşma, ittifak anlamında kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, “Tesanüd”, <https://www.luggat.com/tesan%C3%BCd/1/1> (Erişim Tarihi 19 Mart 2023).

bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasına neden olan olaylar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulması planlanan uluslararası düzene ilişkin gelişmelerle birlikte şekillenmeye başlamıştır. Esasında Birinci Dünya Savaşı neticesinde uluslararası düzenin tesis edilememesi, İkinci Dünya Savaşı'na ve hatta daha sonraki süreçte yaşanacak olan siyasi ve askeri istikrarsızlık ortamına zemin hazırlamıştır. ABD'nin Çevreleme Politikası, Sovyetlerin Yayılcılık Politikası, Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO, Varşova Paktı ve Yalta Konferansı gibi birçok gelişme, Soğuk Savaş Dönemi'nin politik atmosferinin seyrini belirleyen önemli olaylar olarak gerçekleşmiştir.

SSCB'nin Yayılcılık Politikası

SSCB, 1917 yılında Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesinden birkaç yıl sonra 1922 tarihinde kurulmuştur.²¹ Bolşeviklerin yeni devleti kurmasının akabinde resmi ideoloji olarak komünizm ideolojisi benimsenmiştir. Komünizm ideolojisinin tarihi arka planını Karl Marx ve Friedrich Engels'in 1848 yılında yayınladıkları komünist manifesto oluşturmaktadır. Marx ve Engels'e göre "*Şimdiye kadar var olan tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir*" (Marx & Engels, 1955: 9). Marx ve Engels, Modern endüstrinin Amerika'nın keşfinin önünü açtığını ve bunun neticesinde dünya pazarının ortaya çıktığını savunmuştur. Marx ve Engels'e göre, "*Modern endüstri, ataerkil efendinin küçük atölyesini endüstriyel kapitalistin büyük fabrikasına dönüştürmüştür*" (Marx & Engels, 1955: 17). Bu çerçevede, burjuva sınıfı ön plana çıkararak diğer tüm sınıfların arka planda kalmasına neden olmuştur. Diğer sınıfların arka planda kalması neticesinde insanlar arasında eşitsizlik artmıştır. Komünizme göre bu eşitsizliğin ortadan kaldırılabilmesinin yolu komünizmin kapitalizmle mücadelesinden geçmektedir (Wetter, 1976: 8). SSCB'nin yayılcı politikalarının temelinde de esasen komünizmin bu felsefi yatmaktadır. Başlangıçta Lenin ve onun sonrasında Stalin'in iktidarı devralmasıyla birlikte, komünist ideolojinin tüm dünyaya yayılması amaçlanmıştır. Özellikle Stalin'in iktidara gelmesiyle birlikte Sovyet etkisinin ve ideolojisinin tüm dünyaya yayılması fikri SSCB'nin izlediği en önemli politikalarından biri haline gelmiştir (Tucker, 1977: 570).

"Marksistler, kapitalist dünya ekonomisi sisteminin genel kriz ve askeri çatışma unsurları içerdiğini, bu nedenle günümüzde dünya kapitalizminin gelişiminin sorunsuz ve eşit bir şekilde değil, krizler ve yıkıcı savaşlar yoluyla ilerlediğini birçok kez ifade etmişlerdir. Mesele şu ki, kapitalist ülkelerin eşitsiz gelişimi genellikle zaman içinde kapitalizmin dünya sistemi içindeki dengenin keskin bir şekilde bozulmasına yol açar ve kapitalist ülkeler grubu kendisini, hammadde ve pazarları daha az güvenli bir şekilde sağladığını düşünerek genellikle değiştirmeye çalışır ve "etki alanlarını" kendi lehine yeniden dağıtmak için silahlı güç kullanır. Bunun sonucunda kapitalist dünya iki düşman kampa bölünür ve taraflar arasında savaş patlak verir." (Stalin, 2013: 23)

²¹ Bolşevik Devrimi ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Edward Hallett Carr, Bolşevik Devrimi-Sovyet Rusya Tarihi, Cilt 1: Sovyet Rusya Tarihi - 1917-1923, Çev. Orhan Suda, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2019; Edward Hallett Carr, 1917 Öncesi ve Sonrası, Çev. Begüm Adalet, İstanbul, Birikim Kitapları, 2017.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni Rus devletinin izlediği yayılmacı politikalar, diğer devletlerle olan ilişkilerinde bozulmalara yol açmış ve ilerleyen dönemde İkinci Dünya Savaşı ve onun sonrasında patlak veren Soğuk Savaş Dönemi'ne giden süreci hızlandırmıştır. Sanayi Devrimi sonrasında hız kazanan kapitalist üretim sistemine karşı bir tepki niteliğinde olan komünist ideolojiye göre işçi sınıfı kapitalizm tarafından sömürülmekteydi. Bu nedenle insanlar ve toplumlar arasındaki eşitliği sağlamanın tek ve en önemli yolunun sosyalist bir devletin kurulmasıyla sağlanacağı düşüncesi hâkimdi. Komünist ideolojinin bu felsefesi ilerleyen dönemlerde gerçekleşecek olan SSCB yayılmacılığının temellerini oluşturmuştur.

“Ruslar senelerden beri devam eden birinci safha esnasında doğrudan doğruya milletlere hitap edebilmek ve harpten bezmiş olan büyük insan kütlelerini bozguncu rolunda kullanabilmek için birçok vasıtalara müracat etmişlerdir. Fakat onun yanında tatbik ede geldikleri dahili rejim ve kapitalist memleketlere karşı kullandıkları lisan bir heyula²² gibi yer almış ve esasen psikolojik tarafı çok zayıf olan bu hitabetlerin diledikleri şekilde nazif olmasına mâni olmuştur. Mesela Fransa’da komünist ele başları bile mukabil propagandalara karşı müritlerine şöyle bir kanaat telkinine mecbur olmuşlardır. “Hürriyet evvela midenin dolması hürriyettir; aç bir adam daima esirdir; bugünkü şeraitte asgari bir hakkı hayat bile elde edememiş olan işçiler Sovyet rejimi Fransa’ya teşmil edilse bugünkü vaziyetlerinden daha geri bir duruma düşemezler; o halde kapitalistlerin hürriyet dediği, işçi sınıfını kendi kazançlarına alet edenlerin hürriyettir, sefalet içinde sürüklenen kitlelerin değil. ”Bu propaganda gösterirki Sovyet rejiminin otokratik ve totaliter mahiyetine karşı hatta işçi kütlelerinde bile bir tehaşi²³ mevcuttur ve bu sebeple lederler nazariyatçılığ²⁴ bırakarak hep tatbiki delail²⁵ taşıyan telkinlere ehemmiyet vermişlerdir.”
(DBA Belge No: 525.38560.155842.1)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da değişen güç dengesi nedeniyle Sovyetlere karşı koyabilecek güce sahip bir devlet kalmaması, SSCB’nin yayılmacı politika izleyebilmesinin önü açılmıştır. Bu çerçevede Soğuk Savaş Dönemi’nde özellikle Doğu Avrupa’da komünist iktidarlar desteklenmiş ve Polonya, Macaristan, Bulgaristan gibi kimi ülkelerde komünist hükümetler iktidara gelmiştir (Akyol, 1976: 118). Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi’nde yer alan 13 Aralık 1939 tarihli belgede, SSCB’nin yayılmacılık politikası ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

1. Mehafili resmîyetin kanaatine göre Ruslar civar devletlerini istila siyasetlerine devam edecek olup ilk hedefleri Macaristan’dır.
2. Aynı Mehafilin kanaatine nazaran Rusların gerek Macaristan’a gerek Balkana tecavüzü halinde, İtalya kuvvetleri kimseye fiili yardımda bulunmayacak, sırf esliha satmakla iktifa edecek(dir). İtalya’nın muhtemel bu vaziyeti muaheze edilmektedir (DBA Belge No: 541.44146.207556.97).

²² Heyula kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde korku verici bir hayal olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Heyula” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 20 Mart 2023).

²³ Tehaşi korkup çekinme, sakınma anlamlarında kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, “Tehaşi” <https://www.luggat.com/Teha%C5%9Fi/1/1> (Erişim Tarihi 19 Mart 2023).

²⁴ Nazariyat Türk Dil Kurumu sözlüğünde “kuramlar” olarak tanımlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Nazariyat” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 19 Mart 2023).

²⁵ Delail “delil” kelimesinin çoğul halini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, “Delail” <http://www.lugatim.com/s/delail> (Erişim Tarihi 20 Mart 2023).

Türkiye'nin Madrid Büyükelçiliği tarafından kaleme alınan yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere SSCB'nin Soğuk Savaş Dönemi öncesinde de Doğu Avrupa'da yayılcı politikalarını sürdürdüğünü göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da güç boşluğunun ortaya çıkması, SSCB'nin savaş öncesinde yürüttüğü yayılcı politikaların uygulanmasını kolaylaştırmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyet etkisi altındaki devletler arasında Varşova Paktı kurularak aynı ideolojiye sahip Doğu Bloku ülkeleri arasında ekonomik ve askeri bir ittifak sistemi benimsenmiştir. Aşağıda yer alan tabloda Varşova Paktı üyeleri arasında imzalanan karşılıklı antlaşmalar ve tarihleri yer almaktadır:

Tablo 1. Varşova Paktı Üyeleri Arasında İmzalanan İkili Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşmaları (Harp Akademileri Komutanlığı, 1987: 140)

-ile- Arasında İkili Antlaşmalar	SSCB	Polonya	Çekoslovakya	Macaristan	Bulgaristan	Almanya'nın Sovyet İşgal Bölgesi
Polonya	(1945) 1965	-				
Çekoslovakya	(1945) 1963/70	(1947) 1967	-			
Macaristan	(1948) 1967	(1948) 1968	(1949) 1968	-		
Bulgaristan	(1948) 1967	(1948) 1967	(1948) 1967	(1948) 1969		
Doğu almanya	1964	(1950) 1967 (X)	(1950) 1967 (X)	(1950) 1967 (X)	(1950) 1967 (X)	
Romanya	(1948) 1970	(1949)	(1948) 1968	(1948)	(1948)	1950

Batı Blokunun kurduğu NATO ittifakına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Varşova Paktı, askeri olarak büyük bir gücü içinde barındırmıştır (DBA Belge No: 500.8304.56985.32).²⁶ Aşağıda yer alan tabloda NATO ve Varşova Paktı'nın sahip olduğu askeri kapasiteye ilişkin bilgiler yer almaktadır:

Tablo 2. NATO – Varşova Paktı Kıyaslaması (Harp Akademileri Bülteni, 1990: 91)

No	Kategori	Nato	Varşova Paktı
1	Tümen ve Karşıtı Birlikler	121	230
2	Ana Muharebe Tankları	24.250	52.000
3	Tanksavar Gündümlü Silah Lançerleri	22.580	28.000
4	Top-Havan-MRL	18.350	42.000
5	Zırhlı Personel Taşıyıcı – Savaş Araçları	41.500	54.000
6	Taarruz Helikopterleri	1.250	970

Soğuk Savaş Dönemi'nde SSCB'nin yayılcı politikaları hem komünist ideolojinin yayılması hem de diğer ülkelerde komünist iktidarların desteklenmesi suretiyle gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Küba, Kore ve Afganistan gibi birçok ülkede komünist iktidarlara ekonomik ve askeri destek sağlanmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyetler Birliği'nin yayılcı politika izlemesinin nedenleri arasında güvenlik faktörünün yanı sıra ideolojik sebepler bulunmaktadır. Almanya tarafından işgal edilen SSCB, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın yenilgisiyle birlikte bir daha aynı senaryolarla karşılaşmamak için Sovyetlere komşu olan ülkelerde komünist iktidarların desteklenmesi suretiyle bir güvenlik

²⁶ Varşova Paktı ile ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde yer alan 19 Mayıs 1955 tarihli "Olumlu ve Olumsuz Etkileriyle Varşova Paktı'nın Değerlendirilmesine Yönelik Rapor"a bakılabilir.

şemsiyesi oluşturmak istemiştir. Yine komünizmin insanlar arasındaki eşitliği sağlamanın tek yolu olarak görülmesi, Sovyetlerin yayılcı politika izlemelerinin sebepleri arasında gösterilebilir.

Sovyetler Birliği'nin izlediği yayılcı politikalar Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD öncülüğündeki Batı Bloku ülkeleri ile ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Dönemin bir diğer süper gücü olan ABD, Sovyetlerin yayılcı politikalarına karşı önlem olarak Çevreleme Politikasını benimsemiş ve Sovyetlerin çevresinde yer alan ülkelerin ekonomik, askeri ve siyasi olarak desteklenmesi amaçlanmıştır. Her iki süper gücün uyguladığı yayılcılık politikası ve çevreleme politikası Soğuk Savaş Dönemi'nin seyrini belirleyen önemli gelişmeler olarak kayda geçmiştir.

SSCB'nin Afganistan'ı İşgali

Soğuk Savaş Dönemi, uluslararası sistemin şekillenmesi açısından birçok kırılma noktasını beraberinde getirmiştir. Afganistan'ın işgali de, Soğuk Savaş Dönemi'nin gidişatının belirlenmesi açısından önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgali, her iki blok arasında gerilimi tırmandırmış ve yaklaşık on yıl süren işgal neticesinde SSCB'nin dağılmasına giden süreç başlamıştır. Afganistan'ın işgali, yalnızca SSCB açısından değil, tüm dünya açısından birçok önemli sonucu içinde barındırmaktadır. SSCB'nin Afganistan'ı işgali konusuna başlamadan önce Afganistan'ın genel özelliklerine değinilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Afganistan, jeopolitik konumu itibarıyla Güney ve Orta Asya'nın kesişim noktasında yer alan, önemli geçiş noktalarını barındıran ve önemli komşulara sahip olan bir coğrafyaya sahiptir. Afganistan'ın yüzölçümü yaklaşık 647.500 km² olup, Kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, kuzey doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu ve Güneyinde Pakistan Batısında ise İran ile komşudur (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 2004: 1).

Görsel 1. Afganistan'ın Komşuları (Library of Congress, 2008)

Afganistan'ın komşularıyla olan sınırlarının uzunlukları aşağıda yer almaktadır (CIA, 2021).

1. Türkmenistan 804 km.
2. Özbekistan 144 km

3. Tacikistan 1357 km
4. Çin Halk Cumhuriyeti 91 km
5. Pakistan 2670 km
6. İran 921 km.

Afganistan, coğrafi olarak engebeli ve dağlık bir arazi yapısına sahiptir (Gümüş & Ayoubi, 2018: 51). Uzun yıllardan beri ülkede istikrarsızlık ortamının hâkim olması nedeniyle ülke ekonomisi gelişmemiştir. Ülkenin doğal kaynakları arasında doğalgaz, petrol, kömür, krom, tuz gibi birçok önemli ve katma değeri yüksek varlık bulunmaktadır (Mutanoğlu, 2006: 21). Ancak ülkede yaşanan iç ve dış faktörler nedeniyle istikrarsızlık ve çatışma ortamı şiddetlenmiş ve ülkenin sahip olduğu potansiyel değerlendirilememiştir. Afganistan'ın sahip olduğu önemli jeopolitik faktörler²⁷, Afganistan'ın katma değerini zenginleştirmek yerine, ülkede yaşanan istikrarsızlık ve çatışma ortamını tetiklemiştir.

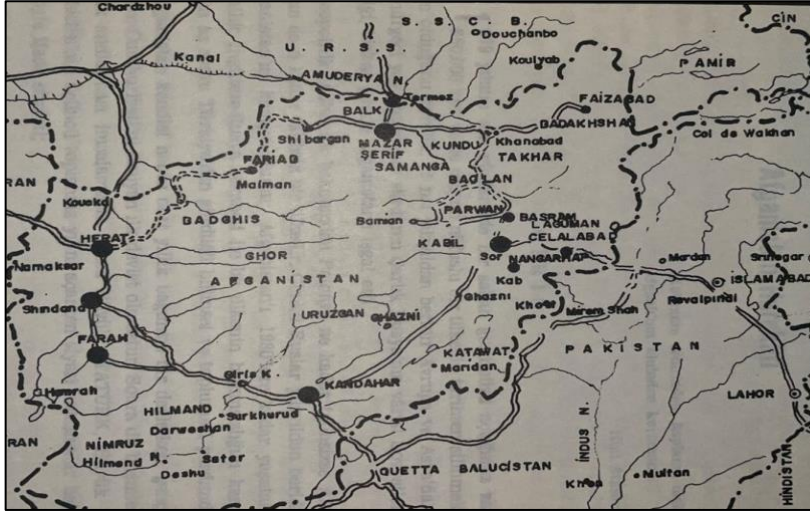
Afganistan'ın nüfusu yaklaşık 39 milyon kişiden oluşmakta olup, ülke nüfusları sıralamasında 37. sırada yer almaktadır (CIA, 2021). Afganistan nüfusu çeşitli etnik grupların bir araya gelmesiyle oluşan karma bir yapıya sahiptir. Bu etnik gruplar arasında Peştunlar en büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Peştunlardan sonra Tacikler ve Hazaralar önemli bir etnik nüfusa sahiptir. Afganistan nüfusunun içindeki etnik grupların oranı aşağıda yer almaktadır:

1. Peştunlar %38,
2. Tacikler %25,
3. Hazaralar %19,
4. Özbek ve Türkmenler %10,
5. Diğer etnik gruplar (Aymaklar, Beluciler, Pamirliler, Nuristanlılar vb) %8. (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 2004: 1).

Afganistan'ın karma etnik yapısı ülkede ulus bilincinin gelişmemesine neden olmuş ve ülkede yaşanan istikrarsızlık ortamını derinleştirmiştir. Khan'ın aşağıdaki ifadeleri, Afganistan'da yaşanan istikrarsızlık ortamını anlatması bakımından büyük bir önemi haizdir:

“Açık sözlü ve kulaklarının arası oldukça kalın olan her Peştun, kendisinin Büyük İskender olduğunu hayal eder ve bunu tüm dünyanın kabul etmesini ister. Bunun sonucunda kuzen ile kuzen, kardeş ile kardeş ve çoğu zaman da baba ile oğul arasında sürekli bir mücadele yaşanır. Bu, çağlar boyunca onun tek felaketi olmuştur. Her evde kardeşinin yönettiğini görmektense kendi evini yakmayı tercih eden bir Cinnah olduğu için büyük bir ulus olmayı başaramamışlardır.” (Khan, 1958: 46)

²⁷ Bu jeopolitik faktörler arasında, ülkenin konumu, doğal kaynakları ve beşeri faktörleri gösterilebilir.

Görsel 2. Afganistan Haritası (Harp Akademileri Bülteni, 1985: 7)

Afganistan, hem etnik hem de jeopolitik faktörler nedeniyle tarih boyunca birçok rekabet mücadelesine maruz kalmıştır. Bu rekabet mücadeleleri Afganistan'da yaşanan kriz ortamını daha da derinleştirerek bugün hala devam eden çatışmaların kökenini oluşturmuştur. Afganistan'ın sahip olduğu jeopolitik önem, ülkeye fırsat sunmaktan ziyade çatışma ve istikrarsızlık ortamını tetiklemiştir. Afganistan topraklarının daha önce şahit olduğu İngiliz ve Rus rekabeti, Soğuk Savaş Dönemi'nde yerini ABD ve SSCB rekabetine bırakmıştır. Bu dönemde de bu sahalar, her iki gücün rekabet mücadelelerine sahne olmuş ve bu mücadeleler neticesinde Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ile birlikte ülke hem ekonomik hem de siyasi olarak büyük bir darboğazın içine girmiştir. Afganistan'ın işgali nedeniyle birçok sivil hayatını kaybetmiş ve devlet yapısı çok büyük tahribata uğramıştır.

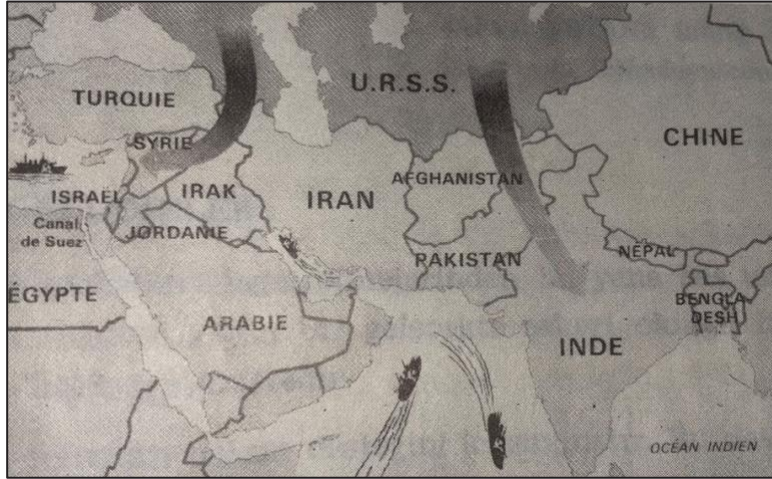
20. yüzyılda Afganistan, devlet yapısının yeniden inşası için birçok reform mücadelesine girişmiştir. Bu dönemde özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı modernleşme çabaları örnek alınmış ve bu doğrultuda Afganistan'da çeşitli modernleşme girişimleri gerçekleştirilmiştir.²⁸ Ancak bu girişimler çoğu zaman halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve devletin yeniden inşası konusunda arzu edilen başarı sağlanamamıştır. Güçlü bir devlet yapısının sağlanamaması da Afganistan'da yaşanan istikrarsızlık ortamına uygun bir zemini hazırlamıştır.

Afganistan, Soğuk Savaş Dönemi'nin, iki kutuplu dünya sisteminde dengeli bir dış politika izleme eğiliminde olmuştur. SSCB'nin uyguladığı yayılmacılık politikası ve buna karşılık olarak ABD'nin uyguladığı çevreleme politikası, Afganistan topraklarının jeopolitik önemi nedeniyle bu toprakların her iki ülkenin de etki alanına alınmasına neden olmuştur. Bu dönemde hem ABD hem de SSCB Afganistan ile yakından ilgilenmiş ve bu bölgeyi kendi hâkimiyet sahaları altına almak istemişlerdir. Başlangıçta her ne kadar ABD, Afganistan için Avrupa'ya gösterdiği ilgiyi göstermese de, SSCB'nin Afganistan'da komünist unsurları desteklemesi ve burada SSCB'nin etki alanında yer alan bir komünist iktidarın yönetimi ele geçirmesiyle birlikte, ABD yeniden Afganistan konusundaki politikalarını gözden geçirmeye başlamıştır. 1978 yılında gerçekleşen bir darbe ile birlikte komünistlerin Afganistan'da

²⁸ Afgan modernleşmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Oğuz Hamşioğlu, Afgan Modernleşmesi ve Türkiye: 1880-1933, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

iktidarı ele geçirmesi, SSCB'nin Afganistan'a yönelik politikalarının uygulanmasını kolaylaştırmış ve bu tarihten itibaren Afganistan'ın işgaline giden süreç hız kazanmıştır. Afganistan'da komünistlerin iktidara gelmesi, büyük çoğunluğu Müslüman olan bu ülkede (CIA, 2021)²⁹ yeni bir çatışma ortamını da beraberinde getirmiştir. Komünistlerin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Müslüman toplum yeni hükümeti geleneksel yaşam tarzlarına bir tehdit olarak algılamıştır. Afganistan'da yaşanan iç çatışmaların artması, çatışmaların komşu Sovyet cumhuriyetlerine sıçraması ihtimaline neden olmuş ve bu durum SSCB'yi endişeye sevk etmiştir.

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin arkasında hem jeopolitik hem de güvenlikle ilgili unsurlar yer almıştır. SSCB, Afganistan topraklarını yayılmacı politikaları için bir geçiş noktası olarak görmekteyken aynı zamanda burada yaşanan istikrarsızlık ortamının kendi topraklarına sıçramasından da endişe etmekteydi. Burada yaşanan gerginliğin kendi ulusal güvenliğini tehdit etmesinden ve bu toprakların ABD hâkimiyetine girmesinden çekinen SSCB, 1979 yılında Afganistan hükümetinin kendilerini ülkede yaşanan çatışmaların sona erdirilmesine katkı sağlaması amacıyla davet ettiğini öne sürerek Afganistan'a askeri bir harekât başlatmıştır. Bu harekâtla birlikte Kızıl Ordu, tarihte dördüncü kez Afganistan topraklarına girmiş bulunmaktaydı (Erman, 2017: 163). Harekâtın arka planında yukarıda bahsedilen unsurların yanı sıra Orta Asya cumhuriyetlerinde de İslami unsurların ön plana çıkmasının verdiği endişe de yer almaktadır. Erman'a göre İran'da gerçekleşen devrim, Sovyetleri endişeye sevk etmiş ve burada gerçekleşen devrimin diğer Müslüman ülkeler üzerinde etki yaratması ihtimali üzerinde önlem alınması gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır (Erman, 2017: 168). Dolayısıyla, İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi de Afganistan işgalini hazırlayan etmenler arasında gösterilebilir.

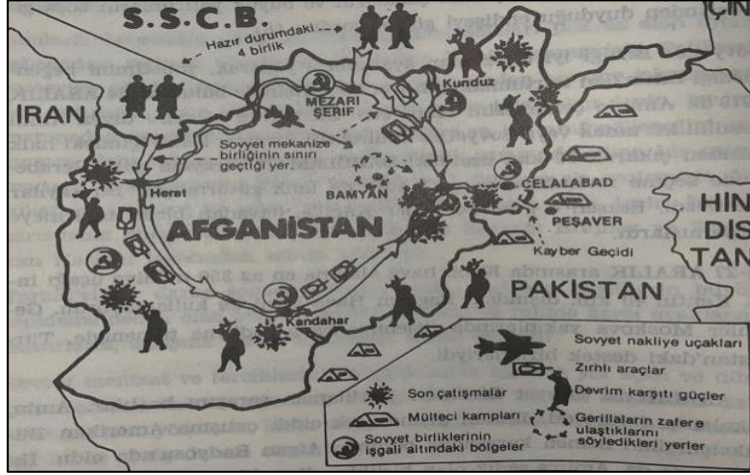
Görsel 3. SSCB'nin Sıcak Denizlere Yaklaşma Eksenleri (Harp Akademileri Bülteni, 1985: 5)

SSCB'nin Afganistan'ı işgaline neden olan faktörlerden bir diğeri ise Brejnev Doktrini'dir. Brejnev Doktrini'ne göre herhangi bir sosyalist ülke SSCB ile savunma antlaşması yapmışsa³⁰, SSCB o ülkede

²⁹ Afganistan nüfusunun %99,7'sini Müslümanlar oluşturmaktadır.

³⁰ SSCB ile Afganistan arasında 1978 yılında Dostluk ve Saldırmazlık Paketi imzalanmıştır (O dönemde Afganistan'da komünistler iktidardadır.)

sosyalizmi korumak için müdahale etmeye kazanmış sayılmaktaydı (Harp Akademileri Bülteni, 1985: 5). İlerleyen süreçte SSCB, Afganistan işgalini, ülkeden gelen yardım talebi doğrultusunda gerçekleştirdiğini savunacaktır.

Görsel 4. SSCB'nin Afganistan'ı İşgal Harekâtı (Harp Akademileri Bülteni, 1985: 16)

Sovyetler Birliği yöneticileri, Afganistan'da bir iktidar değişikliği yapılmasının, iktidardaki komünist partisi içindeki hizip çatışmasına son vereceğini düşünmekte ve Afganistan'da rejim değişikliği nedeniyle bozulan düzenin yeniden tesis edileceği düşüncesini savunmaktaydılar (Harp Akademileri Bülteni, 1985: 62). Bu nedenle, SSCB'nin Afganistan'a girmesiyle birlikte ilk hedefi komünist hükümeti desteklemek ve kalıcı olmasını sağlamak olmuştur. Ancak burada hiç beklemediği bir direnişle karşılaşmış ve sahadaki durum SSCB'nin planladığından farklı gerçekleşmiştir.

Dünya kamuoyundan SSCB'ye yönelik birçok kınama mesajı yayınlanmış ve SSCB'nin Afganistan işgalini derhal sona erdirmesi istenmiştir. SSCB ise gelen tepkilere karşılık olarak Afganistan'a yapılan müdahalenin işgal değil, buradaki çatışmaları bitirmek üzere planlanmış bir yardım kampanyası olduğunu ifade etmiştir (Erman, 2017: 203). İşgalin ilk haftasında yaklaşık dört bin kişi hayatını kaybetmiştir (Oruçoğlu, 2021: 96). Afganistan'daki muhalif unsurlar Batı bloku ve ABD tarafından ekonomik ve askeri olarak desteklenmiş ve SSCB'nin büyük bir direnişle karşılaşmasına neden olmuşlardır. Afgan gruplar, gerilla taktikleri kullanarak SSCB ordusuna büyük kayıplar verdimiş ve SSCB'nin Afganistan topraklarında hâkimiyetini zorlaştırmışlardır. Yaklaşık on yıl süren direniş neticesinde SSCB Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. İşgal sonucunda ABD ve SSCB arasındaki güç dengesinde de önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. SSCB Afganistan'da zayıflayan askeri kapasitesi nedeniyle dış politikasını da gözden geçirerek yeni bir revizyona gitmiştir. Afganistan'ın işgali konusu, SSCB'de başlayan ekonomik sorunların da artmasıyla birlikte SSCB'nin yıkılmasına giden sürecin nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Sonuç

Soğuk Savaş Dönemi, iki süper gücün uluslararası alanda mücadelesinin fiili bir savaştan ziyade politik, ideolojik, teknolojik, askeri ve jeopolitik yaklaşımlarını göstermesi açısından dünyanın bütünsel anlamda bir coğrafya olarak değerlendirildiğini göstermiştir. Bu süreçte ülkelerin birbirlerine olan fiziki

mesafeleri fark etmeksizin geliştirdiği stratejiler ve gerçekleştirdiği eylemler Soğuk Savaş Dönemi'nin seyrinin belirlenmesi açısından belirleyici bir role sahip olmuştur.

Afganistan, bir yandan yapısal reformlarını ve modernleşme çabalarını gerçekleştirirken, diğer yandan uluslararası alanda gelişen olaylar karşısında fırsatları değerlendirememiş ve bu süre zarfında tehditlerden mümkün olduğunca kaçınmaya çalışmıştır. Tarihte sürekli olarak farklı güçlerin mücadelelerine ev sahipliği yapan Afganistan toprakları, jeopolitiğin kendisine sağladığı avantajları hem iç hem de dış dinamikler dolayısıyla başarıya çevirememiş ve bunun sonucunda ülkede kaos, çatışma, gerginlik ve bir ülke için en kötüsü olan işgal kaçınılmaz olmuştur.

SSCB, Soğuk Savaş Dönemi boyunca yayılcılık politikasını sürdürmüş ve bu çerçevede hem komünist iktidarların desteklenmesi hem de askeri müdahale seçeneklerini yoğun olarak kullanmıştır. SSCB'nin yayılcı politikalarının temelinde komünizmin kapitalizmle mücadelesi felsefi yatmaktadır. Başlangıçta Doğu Avrupa'da başlayan yayılcı politikalar ilerleyen dönemlerde dünyanın birçok bölgesine sıçramış ve en son Afganistan'ın işgali ile vuku bulmuştur.

Afganistan'ın işgali, Afgan topraklarında istikrarı sağlayamadığı gibi SSCB için büyük bir çalkantılı döneme girilmesine neden olmuştur. SSCB Afganistan'da karşılaştığı direniş hareketi nedeniyle Afgan topraklarında başarılı olamamıştır. SSCB'nin yayılcı politikaları çerçevesinde başlattığı Afganistan işgalinde, SSCB'nin güney sınırlarında komünizmin güvence altına alınması amaçlanmıştır.

Afganistan'ın işgali, dünya kamuoyunda SSCB'nin yalnız kalmasına neden olmuş SSCB ve Doğu Bloku karşısında Batı ittifakının tek bir resimde bir araya gelmeleri ihtimalini güçlendirmiştir. Ayrıca SSCB'ye karşı oluşan tepki nedeniyle Afganistan'daki komünizm karşıtı muhalif unsurlar ekonomik ve askeri olarak desteklenerek direnişin güçlü olması sağlanmıştır. SSCB'nin Afganistan'da başarısız olmasının nedenleri arasında birçok faktör gösterilebilir. Bunlar arasında, SSCB'nin işgal için yeterli planlamayı yapmamış olması, taktiksel hatalar, ülkenin arazi yapısı, muhaliflerin Batı bloku ülkeleri tarafından desteklenmesi, ekonomik maliyetler gibi birçok neden gösterilebilir.

Afganistan'ın işgali, güçlü bir devletin işgali karşısında görece güçsüz bir halkın bir araya gelmesiyle birlikte mevcut tehdidin nasıl bertaraf edilebileceğini göstermesi bakımından büyük bir önemi haizdir. Afganistan'ın işgali konusu bu açıdan büyük bir anlam barındırmaktadır. Afganistan'ın işgali konusu aynı zamanda jeopolitiğin ülkelere her zaman fırsat sağlamayacağını, kimi zaman iyi bir jeopolitik konuma sahip olmanın beraberinde birçok tehdidi getireceğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Jeopolitik nimetler bakımından birçok kaynağa sahip olan Afganistan toprakları, istikrarlı bir yönetim ve sağlam bir devlet yapısı olmaması nedeniyle büyük devletlerin işgal teşebbüslerine maruz kalmıştır. Buradan hareketle jeopolitiğin nimetlerinden yararlanılabilmesi için güçlü bir devlet yapısı ile birlikte güçlü bir millet bilincinin oluşması gerektiğinin önemi bir kez daha gözler önüne serilmiştir. SSCB'nin bir döneme damgasını vuran yayılcılık politikası Afganistan'ın işgali ile birlikte beklenmeyen bir şekilde iflas etmiş ve SSCB'nin yıkılmasına giden sürecin ana hatlarını oluşturmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Soğuk Savaş Dönemi’nde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Yayılmacılık Politikası: Afganistan Örneği” başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş veya kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Akpınar, E. (2020). ABD’nin Soğuk Savaş Dönemi’nde Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore ile ilişkileri bağlamında Asya-Pasifik dengeleme stratejisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 1626-1648.
- Akyol, T. (1976). *Sovyet Rus stratejisi ve Türkiye – I*. Ötüken Yayınevi.
- CIA. (2021). “Afghanistan-Details”, *The World Factbook*, Central Intelligence Agency, Washington D.C. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/map>
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5.
- Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi DBA Belge No: 500.8304.56985.32.
- Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi DBA Belge No: 502.22130.95709.1.
- Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi DBA Belge No: 525.38560.155842.1.
- Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi DBA Belge No: 539.328843.320819.0.
- Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi DBA Belge No: 541.44146.207556.97.
- Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi DBA Belge No: 571.35017.138226.9.
- Erman, K. (2017). *Afganistan’da Sovyet nüfuzu ve işgali: Etkiler ve sonuçları*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gümüş, Y. K. & Ayoubi, M. D. (2018). *Siyasi istikrarsızlık ve uluslararası ticaret: Afganistan örneği*. Kriter Yayınevi.
- Harp Akademileri Bülteni (1985). *Afganistan harekâtı*. Harp Akademileri Basımevi.
- Harp Akademileri Bülteni (1990). *Sovyetler Birliği’ndeki gelişmeler ve Doğu Avrupa’ya etkileri*. Harp Akademileri Basımevi.
- Harp Akademileri Komutanlığı (1987). *Birleşmiş Milletler, NATO ve Varşova Paktı*. Harp Akademileri Basımevi.
- Kennan, F. G. (1947). The sources of Soviet Conduct. *Foreign Affairs*, 25(4), 566-582.
- Khan, A. G. K. (1958). *The Pathan*. Peshawar University Book Agency.
- Library of Congress. (2008). “Afghanistan Administrative Divisions”. Central Intelligence Agency, Washington D.C. <https://www.loc.gov/resource/g7631f.ct002464/>
- Marx, K. & Engels, F. (1955). *The communist manifesto*. Samuel H. Beer (Ed.). Harvard University.
- Mutanoğlu, M. (2006). *Afganistan: Moğol istilasından Amerikan işgaline*. İlke Yayıncılık.
- National Archives, (2022). *President Truman's message to congress; March 12, 1947; Document 171; 80th Congress, 1st Session; Records of the United States House of Representatives; Record Group 233, The U.S. National Archives and Records Administration, Maryland*. <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine>
- Oruçoğlu, M. (2021). *Afganistan: Sovyet işgali*. Sancı Yayınları.
- Stalin, J. (2013). Speech Delivered by J. V. Stalin at a meeting of voters of the Stalin electoral district, Moscow February 9, 1946, *Wilson Center Digital Archive*, 23.

<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/speech-delivered-stalin-meeting-voters-stalin-electoral-district-moscow>

T.C. Genelkurmay Başkanlığı (2004). *Afganistan el kitabı*. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Telli, F. (1998). *İdeolojilerin Dünya Savaşı: Soğuk Savaş*. YGS Yayınları.

Tucker, R. C. (1977). The emergence of Stalin's foreign policy. *Slavic Review*, 36(4), 563-589.

Wetter, G. A. (1976). *Bugünkü Sovyet İdeolojisi - I* (C. Z. Şanbey, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Extended Abstract

The Cold War Period covers the period of time that is used to express the new political order that emerged after the Second World War due to the ideological and political struggles of the Eastern and Western Blocs. In this period, the USSR, representing the Eastern Bloc, and the USA, representing the Western Bloc, engaged in a long-term race to realise their claim of world domination. In this process, the basic philosophy of the Eastern Bloc was communism, while the basic philosophy of the Western Bloc was capitalism. The Cold War Period covers the struggle for dominance between the Eastern and Western Blocs in order to fill the power vacuum that emerged in the international system after the end of the Second World War. In this period, the competition between the two blocs did not lead to a hot conflict and the new international order was shaped within the framework of the policies of the blocs led by the USA and the USSR. In this period, the USSR implemented its expansionist policy and occupied many areas, especially Eastern European countries. The regions occupied by the USSR in this period are of great geopolitical importance. When it came to the Cold War Period, the two great superpowers of the world, the USA and the USSR, were closely interested in the territory of Afghanistan and engaged in a great rivalry to establish dominance in these lands. These competitive struggles resulted in the USSR's invasion of Afghanistan in 1979.

Afghanistan is in a strategic position due to its geographical depth, natural resources and proximity to trade routes. This geographical depth of Afghanistan has influenced geopolitical struggles for dominance in every period of history and caused the history of Afghanistan to be characterised by conflicts and tensions. The fact that Afghanistan has been exposed to the competitive struggles of different states in the historical process has caused it to fail to utilise geopolitical opportunities and this situation has triggered instability in the country. Afghanistan is rich in natural resources and has deposits of energy minerals such as oil, natural gas, coal, copper, iron, gold, salt, clinker, limestone, clay and marble. The long-standing conflict environment has weakened Afghanistan's economic activities and prevented the utilisation of its natural resources. In this context, the vast majority of the people, who were both politically torn between different groups and economically insecure, had to migrate from the country.

Afghanistan is a country that has been subjected to occupation by various powers for many years due to its geopolitical position. The lands of Afghanistan, which have been the subject of competitive struggles in various periods of history, were also subjected to the occupation of the USSR in the 20th century and the environment of instability has maintained its existence. Afghanistan has a political history full of political turmoil until the USSR invasion in 1979. In the early 20th century, Habibullah Khan and his successor Amanullah Khan made various modernisation efforts, but the desired results could not be achieved. After the end of Amanullah Khan's tenure, although political stability was achieved to some extent during the reigns of Nadir Shah and his successor Zahir Shah, opposition movements against modernisation efforts continued in this period. Many reasons such as the failure of the reform efforts in the country, the adoption of a policy closed to the outside world by the rulers and

economic inadequacies are considered the main dynamics of the unrest. The harsh opposition against the communist government that came to power in Afghanistan in 1978 was seen as an opportunity for the USSR and a favourable environment was prepared for the invasion of Afghanistan. Due to Afghanistan's geopolitical position, the Soviets saw this country as a buffer against the spread of Islamism and Western influence. For this reason, the USSR invaded Afghanistan in 1979, both in order to reach the South and suppress the Islamist rebellion against the communist government. The invasion of Afghanistan had a significant impact on the escalation of tensions during the Cold War. The USSR's domination in Afghanistan was perceived as a threat by the USA and a manifestation of classical Soviet expansionism. With the Soviet withdrawal from Afghanistan in 1989, the USSR effectively ended its existence and signalled a new change in the international system. The international order, which had been shaped in a bipolar system since the Second World War, led the US to take its place in the new international environment as the sole global power with the USSR's withdrawal from the scene. Moreover, the USSR's withdrawal from Afghanistan created a favourable environment for the fall of the Afghan government and the rise of the Taliban. This study analyses the invasion of Afghanistan in 1979 within the framework of the basic dynamics of the Cold War and the USSR's expansionist policy.

